

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Demografske i etničke promjene u BiH

Emirhafizović, Mirza; Zolić, Hasan; Cvitković, Ivan; Kukić, Slavo; Popov Momčinović, Zlatiborka ...

Cvitković, Ivan

2019

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/91049e4c-8321-4750-a2e9-ab1acb63d685>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

STANOVNIŠTVO BIH PREMA MATERINSKOM JEZIKU I SPOLNO-DOBNOJ STRUKTURI

Slavo Kukić

Apstrakt

Budući su popisi stanovništva iz 2013. godine prvi koji su provedeni u uvjetima postojanja triju službenih jezika – hrvatskog, bosanskog i srpskog – provedena analiza je, među inim, odgovorila i na pitanje postoji li, i u kojoj mjeri, preklapanje između etničkog pripadanja i jezika s istim etničkim predznakom kao jezika koji se osjeća materinskim. S druge strane, popisi iz 2013. godine su pokazali sve promjene, koje su se u vremenu između dva popisa dogodile u spolnoj, posebice u dobnoj strukturi stanovništva. Identificiran je, primjerice, radikalni pad nataliteta u godinama dvaju popisa, potom radikalni pad u ukupnoj strukturi stanovništva dobne skupine do 14 godina života i istodobni radikalni porast stanovništva iznad 65 godina života – a izravna posljedica tih parametara je i rast prosječne starosti ukupne bosanskohercegovačke populacije.

Ključne riječi: spolna struktura, dobna struktura, materinski jezik, natalitet, prosječna starost

Uvodne napomene

Popisi stanovništva u BiH nakon Drugog svjetskog rata bilježe kontinuitet demografskog rasta od prvog, popisa iz 1948. godine, do onog iz 1991. godine.¹ Prema zvaničnim statistikama, potom, prosječna stopa rasta je, u vremenu 1948.–1981. godine iznosila 2,1 %, dok je u posljednjoj predratnoj deceniji, u periodu 1981.–1991. godine zaustavljena na svega 0,6 %. Na koncu, kontinuiran rast broja stanovnika pratio je sve to vrijeme, u periodu 1948.–1991. godine, i kontinuiran rast gustoće naseljenosti stanovnika po kvadratnom kilometru.²

¹ Na prvim poslijeratnim popisima, realiziranim 1948. godine, u BiH je živjelo 2,564.308 stanovnika, na onima iz 1953. godine 2,847.459 stanovnika, a na popisima 1961. godine 3,277.948 stanovnika. Po popisima 1971. godine BiH je imala 3,746.111 stanovnika, 1981. godine 4,124.256 stanovnika i, na koncu, 1991. godine 4,377.033 stanovnika. Vidjeti <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

² Godine 1948. je, naime, iznosila 50,1 stanovnik na km², 1953. godine 55,6 stanovnika na km², 1961. godine 64,0 stanovnika na km², 1971. godine 73,2 stanovnika na km², 1981. go-

Rat u BiH 1992.–1995. godine je, međutim, pored svih ostalih, ispostavio račun i u sferi demografske slike zemlje. Oko 100.000 njezinih građana je zbog rata izgubilo život³. Veliki dio ih je, potom, bio prisiljen na izbjeglištvo ili raseljavanje u različite dijelove svijeta.⁴ To su, u konačnici, na najzorniji način pokazali i rezultati popisa iz 2013. godine. Prema objavljenim podacima, naime, u BiH je u vrijeme posljednjih popisa živjelo 845.874 stanovnika manje nego 22 godine prije toga, u vrijeme zadnjih predratnih popisa.⁵

Rezultati popisa, istina, omogućuju uvid i u procijenjene demografske trendove nakon rata. Ako je temeljem njih suditi, neposredne poslijeratne godine, vrijeme od okončanja rata do 2002. godine karakterizira dinamičniji rast ukupnoga broja stanovnika – što se, najvjerojatnije, ima pripisati neposrednom poslijeratnom optimizmu izvan BiH raseljenog dijela populacije i njezinu raspoloženju za povratak u domovinu. Vrijeme, pak, slijedećih desetak godina, točnije period 2002.–2012. godina, karakterizira demografska stagnacija. Nakon toga, međutim, nastupaju godine obnovljenog demografskog osipanja, tijekom 2013., 2014. i 2015. godine posebice.⁶

Gubitak demografskog potencijala se, drugim riječima, ne može dovesti u pitanje. No, ostaje pitanje gdje je, što se dobne i spolne strukture izgubljene demografske mase tiče, on najdrastičniji. Razlog je u činjenici što struktura gubitka ima jedno od bitnijih značenja i u projekcijama demografskih trendova u bližoj i daljoj budućnosti.

S druge strane, popis stanovništva 2013. godine na površinu je izbacio i još jednu disperziranost stanovništva BiH – onu po materinskom jeziku. Koliko je utemeljena stereotipija u uvjerenju kako između nacionalnog pripadanja i jezika s istim etničkim predznakom postoji znak jednakosti – apsolutno preklapanje? I, ako postoje odstupanja, nepreklapanja, je li iz njih moguće izvlačiti kakve teorijske sudove?

dine 80.6 stanovnika na km² i, na koncu, 1991. godine 85.5 stanovnika na km². Vidjeti <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

³ Vidjeti Tokača, Mirsad (2012), *Bosanska knjiga mrtvih, Ljudski gubici u BiH 1991–1995*, Sarajevo, IDC.

⁴ U vezi s tim se, istina, operira različitim podacima. Prema nekim izvorima čak polovica ukupnoga stanovništva pokrenuta je od svojih domova. Sve da se to uzme i pretjerivanjem, da je u ukupnoj masi stanovništva takvih preko 1,5 miliona ljudi slaže se najveći dio onih koji se brojkama izbjeglih i raseljenih bave.

⁵ Još konkretnije, 1991. godine BiH je imala 4,377 033, a prema popisima 2013. godine 3,531.159 stanovnika.

⁶ U 2013. godini demografski pad je, prema procjenama, u odnosu na 2012. godinu iznosio čak 305.000, a nastavio se i u dvije godine nakon toga, iako mnogo blažim intenzitetom. Vidjeti *Demografija 2015*, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo 2016, str. 24.

Sve su to pitanja na koja se, eksplicitno ili implicitno, pokušavaju ponuditi, ili barem naznačiti odgovori u analizi koja slijedi.

Dobna i spolna struktura stanovništva

Popisi iz 2013. godine su samo potvrdili radikalni pad stanovništva, koji se dogodio zbog rata 1992.–1995. godine, ali i procesa koji su obilježili BiH nakon njega – ono, zapravo, što se i prije njih znalo. Pri tome je važno istaći da je pad manjeg, iako ne značajno izraženog, intenziteta kod ženskog nego kod muškog dijela populacije.⁷

Međutim, uz navedeno posljednji popisi nude statistički materijal i za još neke teorijske zaključke. Gotovo doslovce je, primjerice, u odnosu na popise iz 1991. godine, nominalno prepolovljeno stanovništvo u dobi do 14 godina života⁸ što je, onda, po zakonu spojenih posuda dovelo i do pada te dobne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva.⁹

Ovo, doduše, nisu trendovi koji karakteriziraju samo vrijeme nakon 1991. godine. Naprotiv, oni su pravilnost zadnjih pedesetak godina života u BiH. Za vrijeme, primjerice, od 1971. godine, kada je u BiH proveden popis stanovništva, pad udjela dobne skupine do 14 godina starosti u ukupnoj strukturi stanovništva je neprekinuti trend.¹⁰ No, ono što karakterizira trend između zadnja dva popisa jeste činjenica da je on dodatno zaoštren, ali i da se događa u uvjetima i inače radikalnog demografskog pražnjenja.

S druge strane, u odnosu na posljednje predratne popise, iako je BiH u međuvremenu doživjela demografski pad od preko 800.000¹¹, radikalno je nominalno rastao broj stanovnika u trećoj životnoj dobi, a sukladno tome i njihov relativni udio u ukupnoj strukturi stanovništva.¹² Ako bi se, pak, htjelo

⁷ Po popisima 1991. godine, naime, u ukupnom stanovništvu žene su participirale s 50,1 %, dok je njihov udio 2013. godine porastao na 50,9 %.

⁸ Po popisima 1991. godine u BiH je živjelo 1,027.391 stanovnika u dobi do 14 godina, 2013. godine, međutim, samo 543.719 njih.

⁹ Po popisima iz 1991. godine, u ukupnoj strukturi stanovništva je grupacija do 14 godina života sudjelovala sa 23,5 %. Po popisima, pak, iz 2013. godine njihov je udio pao na svega 15,4%.

¹⁰ Po popisima 1971. godine, udio dobne skupine 0–14 godina u ukupnoj strukturi stanovništva iznosi 34,4 %. Kasnije on kontinuirano pada – 1981. godine na 27,5%, 1991. godine na 23,5 % i, na koncu, 2013. godine na 15,4 %.

¹¹ Točnije, po popisima 2013. godine, u BiH je živjelo 845.874 ili 19,3 % stanovnika manje nego 1991. godine.

¹² Preciznije, po popisima iz 1991. godine BiH je imala 386.827 građana starosti 65 godina i više. Po popisima, pak, iz 2013. godine njihov broj se popeo na 501.996. Sukladno tome, udio te starosne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva je rastao sa 6,5 % iz 1991. godine na čak 14,21 % u 2013. godini.

projicirati trendove u slijedećih desetak godina, krajnje logična je projekcija daljeg rasta ove dobne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva. U prilog tome govore dvije skupine podataka – kontinuitet u padu nataliteta s jedne, te povećanje prosječne životne dobi umrlih s druge strane.

Prema službenim statističkim pokazateljima, naime, broj živorođene djece u 2015. godini je iznosio tek 64 % u odnosu na onaj iz 1996. godine.¹³ To, istina, ne znači i podjednako radikalan pad stope nataliteta – jer, pad broja živorođene djece je, jednim dijelom, posljedica i pada broja stanovnika u istom periodu. No, uz sve to proporcije su, kako se približavamo najnovijim pokazateljima, značajno narušene na štetu posljednjih godina kojima se operira.¹⁴

S druge strane, u istom periodu bilježi se rast prosječne starosti umrlih¹⁵, a on tendencijski, posebice u uvjetima stalnog pada nataliteta, podrazumijeva i porast udjela stanovništva iznad 65 godina života u ukupnoj demografskoj strukturi. Na koncu, iako je i u jednom i u drugom slučaju zabilježena nešto veća prosječna životna dob žena, ona je relativno ravnomjerno rasla kod obje spolne skupine.¹⁶

Logična posljedica dviju apostrofiranih činjenica – rasta nataliteta i prosječne životne dobi umrlih – je, dakako, i rast prosječne starosti stanovništva. Kompariraju li se, primjerice, posljednji predratni popisi, oni iz 1991. godine, i popisi 2013. godine, prosječna životna starost je rasla za 5,5 godina – s 34 na 39,5 godina, pri čemu je rast prosječne starosti žena iznosio 5,7, a muškaraca 5,2 godine.¹⁷ No, u nekim dijelovima zemlje prosječna je starost stanovništva i značajno iznad prosjeka BiH kao cjeline – čak i preko 50 godina.¹⁸

¹³ U 1996. godini je, prema službenim podacima, u uvjetima procijenjenih 3,645.000 stanovnika, rođeno 46.594 žive djece. U 2015. godini je, međutim, na procijenjenih 3,518.000 stanovnika rođeno 29.770 žive djece.

¹⁴ Stave li se u odnos broj živorođene djece i broj stanovnika, stopa nataliteta je u 1996. iznosila 12,8, a u 2015. godini 8,5 promila.

¹⁵ Prosječna životna dob stanovništva je 1999. godine iznosila 66,6 godina a 2015. godine 73,4 godine.

¹⁶ Kod muškaraca je narasla sa 64 godine u 1999. godini na 70,7 godina u 2015. godini, a kod žena sa 69,5 godina 1999. godine na 76,1 godinu u 2015. godini.

¹⁷ Prosječna starost stanovništva je u periodu 1991.–2013. godina rasla s 34 na 39,5 godina. Pri tome, prosječna starost žena je 1991. godine iznosila 35, a muškaraca 33 godine – a 2013. godine 40,7, odnosno 38,2 godine.

¹⁸ Takve općine su, prije svega, Grahovo i Trnovo, ali i neke manje, koje su proizvod ratnih razgraničenja – Istočni Drvar, Kupres u sastavu RS-a i još neke. S druge strane, u većem broju općina zabilježena je prosječna starost stanovništva u rasponu od 45–50 godina.

Stanovništvo BiH prema materinskom jeziku

Prema Ustavu, u BiH su u službenoj upotrebi tri jezika – hrvatski, srpski i bosanski. Navedeni jezici su, međutim, proizvod Daytonskog ustava i u toj formi nisu postojali i pri posljednjim predratnim popisima.¹⁹ Stoga je s vremenom prije rata 1992.–1995. godine i nemoguće praviti validne komparacije. No, jezična diferencijacija je, ako je temeljem raspoloživih podataka suditi, u najznačajnijoj mjeri nakon rata slijedila etničko svrstavanje.

Stupanj identifikacije između izabranog jezika i etničkog opredjeljenja je, što se pripadnika triju konstitutivnih naroda tiče, i promatraju li se statistički podaci na razini države, najizraženiji kod građana srpske nacionalnosti – gotovo apsolutan.²⁰ Doduše, ako se preklapanje promatra na razini entiteta, od prethodnoga su dojma primjetna izvjesna odstupanja. Na razini Republike Srpske, naime, srpski jezik materinskim, pored građana srpske nacionalnosti, smatra još 2,1 % građana ovog dijela zemlje.²¹ Istodobno, međutim, u ovoj etničkoj skupini je odstupanje između etničkoga opredjeljenja i izbora materinskog jezika, i to u ovom slučaju značajnijeg intenziteta, zabilježeno i na prostoru Federacije. Samo 77,5 % Srba u ovom dijelu zemlje, naime, srpski jezik smatra materinskim.²²

S druge strane, relativno najmanje preklapanje između etničke pripadnosti i jezika koji je prati je kod građana hrvatske nacionalnosti – na razini od 94,6 %.²³ Izostajanje preklapanja, međutim, nije evidentirano samo na prostoru jednog nego u oba bosanskohercegovačka entiteta. Promatrano u apsolutnim parametrima, ono je značajno veće na prostoru Federacije.²⁴ Ako, pak, prizmu promatranja predstavljaju relativni odnosi, izostajanje navedenog preklapanja je nekoliko puta veće na prostoru RS-a.²⁵ S druge strane, radi li se o

¹⁹ U to vrijeme, naime, u službenoj upotrebi je bio jedan jezik, hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski.

²⁰ U BiH živi 1.086.733 građana srpske nacionalnosti, a srpski jezik materinskim smatra 1.086.027 građana, odnosno 99,94 % onih koji su se izjasnili pripadnicima srpske nacionalnosti.

²¹ Izraženo u apsolutnom iznosu, to je 11.879 građana.

²² U Federaciji BiH, prema popisima 2013. godine, živi 56.550 građana srpske nacionalnosti, dok srpski materinskim smatra tek 43.845 njih.

²³ Prema rezultatima popisa, u BiH živi 544.780 Hrvata, ali hrvatski jezik materinskim smatra 515.481 građanin BiH.

²⁴ Na prostoru FBiH, naime, broj građana hrvatske nacionalnosti je za 19.259 veći od broja onih koji hrvatski jezik smatraju materinskim. Ta razlika na prostoru Republike Srpske je dva puta manja – i iznosi svega 9.541.

²⁵ Na prostoru FBiH, tek 3,87 % građana koji su se izjasnili etničkim Hrvatima, hrvatski jezik ne smatra svojim materinskim. U Republici Srpskoj, pak, takvih je 32,19 %.

izostajanju preklapanja na prostoru FBiH, najizraženije je na prostoru dva kantona – Tuzlanskom i Sarajevskom.²⁶

Na koncu, daleko najveći relativni udio u ukupnoj strukturi stanovništva materinskim smatra bosanski jezik. Za pretpostavku je, dakako, da ga takvim doživljavaju građani bošnjačke nacionalnosti. Za pretpostavku je, potom, da je razina preklapanja između etničkoga i jezičnoga kod njih vrlo visoka – pri čemu ne treba isključiti ni mogućnost da je na tek koji postotak do apsolutne. Međutim, nema dvojbe da ga materinskim smatra i relativno značajan dio nebošnjačkoga stanovništva BiH, jer, u strukturi onih koji bosanski smatraju materinskim jezikom Bošnjaci BiH čine tek 94,8 % – ostatak od 5,2 % njih, odnosno 96.993 građanina BiH pripadaju nekoj od izvanbošnjačkih etničkih skupina.

Gdje je taj višak od skoro 100.000 građana kod kojih nije identificirano preklapanje između etničkog pripadanja i jezika koji ima predznak istog pripadanja? Tražiti ga se, dakako, može u više izvora. No, tri su, po svemu sudeći, dominantniji od ostalih. Jedan od izvora su, nedvojbeno, građani hrvatske etničke skupine. Prema objavljenim rezultatima popisa iz 2013. godine, hrvatski materinskim ne smatra skoro 30.000²⁷ bosanskohercegovačkih Hrvata. Drugi izvor treba tražiti među građanima srpske etničke skupine, zapravo srpskim stanovništvom s prostora Federacije. Preciznije, 12.705 ili 22,5 % svih Srba u ovom dijelu zemlje materinskim ne smatra srpski jezik. Za pretpostaviti je, drugim riječima, da se ta skupina opredijelila za bosanski kao materinski. Na koncu, značajan, apsolutno izraženo moguće i najznačajniji izvor je u skupini Ostalih, dakle među pripadnicima nacionalnih manjina kojih je po posljednjim popisima skoro 100.000.²⁸ Međutim, samo 57,6 % njih materinskim smatra neki od jezika izvan triju u službenoj upotrebi. Za pretpostavku je, sukladno tome, da je ostatak od preko 40 % ove skupine bh. građana²⁹ kao materinski označio također bosanski jezik.

Umjesto zaključka

Rat u BiH 1992.–1995. godine, ali i procesi koji su BiH, i kao državu i kao društvo, obilježili nakon njega, izokrenuli su sve trendove u demografiji bosanskohercegovačkoga stanovništva. Prvi put je nakon Drugog svjetskog rata prekinut kontinuitet demografskog rasa, prvi put je zabilježen, i to radikalno,

²⁶ U Kantonu Sarajevo, samo 65,8 % Hrvata svoj materinski jezik smatra hrvatski. U Tuzlanskom kantonu postotak takvih je tek nešto veći – 69,3 %.

²⁷ Preciznije, takvih je 29.299 građana hrvatske nacionalnosti.

²⁸ Preciznije, u BiH ih je 2013. godine živjelo 96.539.

²⁹ U apsolutnom iznosu to je 40.960 građana BiH.

gubitak demografskog potencijala zemlje, prvi put je, u konačnici, zaustavljen trend rasta i zabilježen značajan pad gustoće stanovništva po kilometru kvadratnom.

S druge strane, u istom tom vremenu u zabilježeni su i drugi negativni trendovi. Zabilježen je, prije svega, radikalan pad najmlađih dobnih skupina. Gotovo doslovno je, u odnosu na 1991. godinu, prepolovljeno stanovništvo u životnoj dobi do 14 godina što je posljedica pada nataliteta – što zbog pada nataliteta kao trenda, što zbog gubljenja demografskog potencijala u najintenzivnijoj fertilnoj dobi zbog napuštanja BiH. Ovakvi trendovi bi se morali uzeti kao najozbiljnije upozorenje, ako ni zbog čega onda zbog činjenice da pad nataliteta, a s njim i negativna stopa prirodnog priraštaja koja BiH prati već nekoliko godina, prijeti demografskim pražnjenjem kao zakonomjernošću i u godinama, pa i desetljećima kojima idemo u susret.

Istodobno je, međutim, u ukupnoj strukturi stanovništva radikalno porastao i broj i udio građana u trećoj životnoj dobi, starosti, dakle, iznad 65 godina života – ali ne zbog rasta životnog vijeka, iako je i on zabilježen, koliko zbog činjenice da su starije dobne skupine bile manje sklone migratornom pomjeranju iz BiH prema svim drugim svjetskim destinacijama.

Logična posljedica svih tih trendova je rast prosječne starosti stanovništva BiH, i to u vremenu 1991.–2013. godina za čak 5,5 godina – uz dodatak, dakako, da u najnerazvijenijim dijelovima zemlje ona ponegdje prelazi i granicu od 50 godina života.

Detaljnija analiza dobivenih statističkih podataka stvara pretpostavke i za neke sudove u vezi s materinskim jezikom – kategorijom koja doživljava promjenu u službenim statistikama u odnosu na popise iz 1991. godine. Umjesto jednog, naime, sada su u službenoj upotrebi tri jezika – hrvatski, bosanski i srpski. Dobiveni podaci dijelom su iznevjerili očekivanje kako između etničkog pripadanja i jezika s istim etničkim predznakom u slučaju srpskog i hrvatskog dijela bosanskohercegovačkih građana postoji gotovo pa apsolutno preklapanje. Pokazalo se, naprotiv, da, uz bošnjačko stanovništvo koje ga je prihvatilo u gotovo apsolutnom iznosu, nimalo zanemarujući dio i hrvatske i srpske populacije se, u određenim dijelovima zemlje, identificira s bosanskim kao svojim materinskim jezikom. Taj podatak daje osnova i za projekciju trendova u nešto daljoj budućnosti u vezi s jezikom – među kojima ignorirati ne treba ni mogućnost uskrsavanja jedinstvenog bosanskohercegovačkog jezičnog standarda.

Literatura

- Agencija za statistiku (2016) *Demografija 2015*, Tematski bilten 03, Agencija za statistiku, Sarajevo http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB%20Demografija%202015_BS_ENG_www.pdf
- Agencija za statistiku (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013*, Rezultati popisa, Agencija za statistiku, Sarajevo <http://www.popis2013.ba/>
- Federalni zavod za statistiku (1998) *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*, Stanovništvo po naseljenim mjestima, Statistički bilten 257, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo (<http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-starosti-i-spolu-po-naseljenim-mjestima-bilten-257.pdf>)
- Tokača, Mirsad (2012), *Bosanska knjiga mrtvih*, Ljudski gubici u BiH 1991–1995, Sarajevo

Internetski izvori

<http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>